YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI
Volume 5 Issue 7 Noyabr 2026
https://phoenixpublication.net/ Online ISSN: 3030-3494

JALOLIDDIN RUMIYNING “MASNAVIYI MA’NAVIY” ASARIDA KOMIL INSON G‘OYASI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Atayeva Nargiza Reyimberdi qizi
Osiyo Xalqaro universiteti pedagogika yo’nalishi 1- kurs magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy” asarida ilgari surilgan komil inson g‘oyasining falsafiy-axloqiy mohiyati va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Insonning o‘zligini anglashi, nafsni tarbiyalashi, ilm va amal uyg‘unligiga erishishi, muhabbat, kamtarlik va bag‘rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishi bilan bog‘liq qarashlar zamonaviy ta’lim tamoyillari bilan qiyoslanadi. Asardagi hikoyatlarning refleksiv va muammoli ta’limdagi imkoniyatlari asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Jaloliddin Rumiy, Masnaviyi ma’naviy, komil inson, tasavvuf, axloqiy tarbiya, ma’rifat, pedagogik meros, refleksiya, insonparvarlik.*

KIRISH

Jahon pedagogik tafakkurida insonning intellektual, axloqiy va ma’naviy jihatdan barkamol shakllanishi muhim masalalardan biridir. Ta’lim faqat bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish emas, balki shaxsning o‘zligini anglashi, ijtimoiy mas’uliyatini his qilishi va axloqiy mezonlar asosida yashashini ham nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan Sharq mutafakkirlarining inson kamoloti haqidagi qarashlarini o‘rganish zamonaviy pedagogika nazariyasining tarixiy-falsafiy asoslarini boyitadi.

Sharq tafakkurida komil inson muammosi Forobiy, Ibn Sino, G‘azzoliy, Aziziddin Nasafiy va Alisher Navoiy merosida turli talqinlarda uchraydi. Jaloliddin Rumiy (1207–1273) esa insonning ichki olami, ruhiy kechinmalari va ma’naviy o‘zgarish jarayonini badiiy-falsafiy hikoyatlar orqali ochib beradi. Uning olti daftardan iborat “Masnaviyi ma’naviy” asarida aql va qalb, ilm va amal, nafs va ruh, muhabbat va ma’rifat o‘rtasidagi murakkab munosabatlar yoritiladi.

Asarning pedagogik ahamiyati shundaki, tarbiya insonning tashqi xulq-atvorini tartibga solish bilangina chegaralanmay, uning ichki dunyosini takomillashtirish, mustaqil mulohaza yuritish va ma’naviy mas’uliyatni shakllantirish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotning maqsadi “Masnaviyi ma’naviy”dagi komil inson g‘oyasining falsafiy-axloqiy asoslarini aniqlash va mazkur qarashlardan zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Rumiy ijodiy merosi falsafa, adabiyotshunoslik, dinshunoslik va tasavvuf tarixi doirasida keng o‘rganilgan. Reynold Alleyne Nicholson tayyorlagan “The Mathnawí of Jalálu’ddín Rúmí”ning ilmiy nashri va inglizcha tarjimasi asarning ramziy obrazlari hamda axloqiy hikoyatlarini asl manba asosida o‘rganishda muhim o‘rin tutadi [1]. Annemarie Schimmel “The Triumphal Sun” tadqiqotida Rumiy ijodining badiiy-ramziy olami va ilohiy muhabbat konsepsiyasini tahlil qiladi [2].

William Chittick “The Sufi Path of Love” asarida muhabbat, ma’rifat, ruhiy kamolot va insonning ichki imkoniyatlarini Rumiy ta’limotining asosiy tushunchalari sifatida sharhlaydi [3]. Franklin D. Lewis esa mutafakkirning hayoti, ijodiy muhiti va asarlarining turli madaniy makonlarda qabul qilinishini tarixiy-adabiy jihatdan o‘rganadi [4]. Aziziddin Nasafiyning “Insoni komil” asari komillik tushunchasining tasavvufiy-falsafiy mohiyatini qiyosiy anglashga yordam beradi [5].

Mazkur tadqiqotlarda Rumiy merosining tasavvufiy va adabiy qirralari keng yoritilgan. Biroq uning hikoyatlarini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, refleksiv tarbiya va axloqiy qaror qabul qilish jarayoni bilan bog‘liq holda o‘rganish pedagogik nuqtayi nazardan alohida ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tarixiy-falsafiy tahlil, germenevtik talqin, qiyosiy-pedagogik yondashuv va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tarixiy yondashuv Rumiy qarashlarini XIII asr tasavvufiy tafakkuri doirasida o‘rganishga, germenevtik tahlil esa hikoyatlardagi ramzlar va axloqiy mazmunni ochishga xizmat qildi. Qiyosiy yondashuv orqali o‘zlikni anglash, nafsni boshqarish, bilim va amal uyg‘unligi hamda insonparvarlik g‘oyalari zamonaviy pedagogik tushunchalar bilan taqqoslandi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega: unda empirik tajriba-sinov natijalari emas, pedagogik qo‘llanishga oid ilmiy asoslangan takliflar bayon qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Komil inson g‘oyasining mohiyati. Rumiy insonni moddiy ehtiyojlar, aqliy imkoniyatlar va ruhiy intilishlar o‘zaro bog‘langan murakkab mavjudot sifatida tasvirlaydi. Uning talqinida shaxsning haqiqiy qadri tashqi mavqeyi yoki boyligida emas, balki ichki pokligi, axloqiy fazilatlari va ma’naviy yetukligidadir. Komillik tayyor holat emas: u o‘z xatolarini anglash, kibr, hasad va ochko‘zlik kabi illatlarni yengish, ezgu niyatni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish orqali shakllanadigan uzluksiz jarayondir.

Pedagogik nuqtayi nazardan bu yondashuv bilim berish bilan axloqiy tarbiyani ajratmaslikni talab qiladi. O‘quvchining akademik muvaffaqiyati uning ijtimoiy mas’uliyati, vijdoniy tanlovi va boshqalarga munosabati bilan uyg‘unlashgandagina yaxlit shaxs kamoloti

haqida so‘z yuritish mumkin. Rumiy qarashlari aynan shu yaxlitlikni anglash uchun tarixiy-falsafiy asos beradi.

O‘zlikni anglash va nafs tarbiyasi. “Masnaviy”ning birinchi daftaridagi “Podshoh va kanizak” hikoyatida tashqi holat ortida yashiringan ichki sabablarni tushunish zarurligi ramziy ifodalanadi. Hikoyatni pedagogik talqin qilish o‘quvchi xulqidagi muammoni faqat tashqi belgilariga qarab baholamasdan, uning psixologik va ijtimoiy omillarini ham hisobga olishga undaydi. Rumiydagi nafs tarbiyasi ehtiyojlarni butunlay inkor etish emas, balki ularni axloqiy mezonlar asosida boshqarishga intilish sifatida tushunilishi mumkin.

Bu fikr zamonaviy pedagogikadagi o‘zini o‘zi boshqarish, hissiy barqarorlik va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalariga mazmunan yaqin. Ammo tasavvufdagi “nafs” tushunchasini zamonaviy psixologik atamalar bilan aynan tenglashtirish to‘g‘ri emas: ular turli tarixiy va nazariy tizimlarga mansub. Shunga qaramay, hikoyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda o‘z xatti-harakatlarini kuzatish, xatolarini tan olish va o‘zgarishga intilish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Ilm va amal birligi. Birinchi daftardagi “Nahvchi va qayiqchi” hikoyatida grammatik bilimidan mag‘rurlangan kishi qayiqchining bilimsizligini kamsitadi, ammo xavfli vaziyatda suzishni bilmasligi o‘zi uchun muammoga aylanadi. Hikoyat ilmni rad etmaydi; aksincha, bilim, hayotiy tajriba va kamtarlik o‘rtasidagi muvozanatni ochib beradi. Bilimning qiymati uning amaliy mazmuni va insoniy fazilatlar bilan uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

Mazkur g‘oya kompetensiyaviy ta’lim bilan qiyoslanishi mumkin: bilimni yod olishning o‘zi yetarli bo‘lmay, uni real vaziyatlarda oqilona qo‘llash ham zarur. Hikoyat kasblarga hurmat, boshqalarning tajribasini qadrlash va o‘z bilimi chegaralarini anglash madaniyatini shakllantirishda foydalidir.

Muhabbat va bag‘rikenglik. Rumiy falsafasida muhabbat insonni o‘z manfaatlari doirasidan chiqishga, boshqalarning dardini anglashga va ezgulikka intilishga undaydi. Ikkinchi daftardagi “Muso va cho‘pon” hikoyatida tashqi ifoda shakli bilan ichki samimiyat o‘rtasidagi ziddiyat ochiladi. Hikoyat o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hurmat qilish, turli ifoda usullariga sabr bilan yondashish va insonni faqat bir qolip asosida baholamaslik zarurligini eslatadi.

Pedagogik bag‘rikenglik barcha fikrlarni tanqidsiz qabul qilish degani emas. U o‘quvchi qadr-qimmatini saqlagan holda xatoni tushuntirish, hurmatli muloqot orqali kelishmovchiliklarni hal qilish va o‘zaro anglashuvga erishishni nazarda tutadi. Shu jihatdan Rumiy hikoyatlari empatiya, hamkorlik va axloqiy mulohaza yuritish madaniyatini rivojlantirish uchun material bo‘la oladi.

Ustoz-shogird munosabatlari. Rumiy hayotida Shams Tabriziy bilan muloqotning o‘rni alohida bo‘lgan [4]. “Masnaviy”dagi murshid-murid munosabatlari zamonaviy pedagogik

aloqalar bilan to‘liq bir xil emas, biroq ishonch, shaxsiy namuna, mas’uliyat va ma’naviy izlanishga undash jihatidan qiyoslash mumkin. Pedagogning vazifasi faqat tayyor javob berish emas, balki savol, suhbat va muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchini mustaqil xulosaga olib kelishdir. Bunda o‘quvchi huquqlari, tanqidiy fikrlash erkinligi va pedagogik etika ustuvor bo‘lishi shart.

Hikoyatlarning didaktik imkoniyatlari. Uchinchi daftardagi “Qorong‘ilikdagi fil” hikoyatida kishilar filning turli qismlarini paypaslab, har biri cheklangan tajribasini butun haqiqat deb qabul qiladi. Bu voqea dalillarni qiyoslash, bir masalaga turli nuqtayi nazardan qarash va xulosalarni tekshirish zarurligini tushuntirishda samarali badiiy vosita hisoblanadi. Hikoyat asosida o‘quvchilarga “Nima uchun qahramonlar turlicha fikrga keldi?”, “Ularning xulosasi qaysi jihatdan cheklangan?” kabi savollar berish mumkin.

1-jadval. “Masnaviyi ma’naviy” hikoyatlarining pedagogik imkoniyatlari

Hikoyat	Asosiy g‘oya	Pedagogik imkoniyat
Nahvchi va qayiqchi	Bilim va tajriba uyg‘unligi	Amaliy tafakkur, kamtarlik
Muso va cho‘pon	Samimiyat va niyat	Empatiya, hurmatli muloqot
Qorong‘ilikdagi fil	Bilishning cheklanganligi	Tanqidiy fikrlash
Podshoh va kanizak	Ichki sabablarni anglash	Muammoni chuqur tahlil qilish

Mazkur hikoyatlarni mashg‘ulotlarda qo‘llashda matn bilan tanishish, muammoni aniqlash, dialogik muhokama, refleksiv tahlil va amaliy xulosa chiqarish bosqichlari izchil tashkil etilishi mumkin. Bu ketma-ketlik tayyor nasihatni takrorlashdan ko‘ra o‘quvchini mustaqil axloqiy qaror chiqarishga undaydi.

Komil inson g‘oyasining zamonaviy ahamiyati. Rumiy qarashlari shaxsning aqliy, hissiy va axloqiy rivojlanishini bir butun jarayon sifatida ko‘rishga yordam beradi. Unda o‘zini anglash, bilim va amal uyg‘unligi, shaxslararo hurmat, pedagogning shaxsiy namunasi kabi jihatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq XIII asr tasavvufiy qarashlarini zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan aynan bir xil deb talqin qilish metodologik xato bo‘ladi. Ularning aloqasi, avvalo, tarbiyaviy maqsadlar va insonparvarlik mazmunidagi yaqinlik orqali izohlanishi lozim.

XULOSA

Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy” asarida komil inson g‘oyasi ruhiy, axloqiy va ma’rifiy takomillashuvni ifodalovchi falsafiy konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir komillikni tashqi mavqe yoki bilimlar yig‘indisi bilan emas, balki o‘zligini

anglash, nafsni boshqarish, ilm va amal birligi, muhabbat, kamtarlik hamda mas’uliyat bilan bog‘laydi.

Tahlil natijasida asarning pedagogik mazmuni uch yo‘nalishda umumlashtirildi: shaxsning o‘zini o‘zi tarbiyalashi; bilim, ma’rifat va axloqiy faoliyatning uyg‘unligi; insonparvarlikka asoslangan munosabatlarni rivojlantirish. “Nahvchi va qayiqchi”, “Muso va cho‘pon”, “Qorong‘ilikdagi fil” hikoyatlari muammoli ta’lim, dialogik muhokama va refleksiv tahlil uchun mazmunli manba bo‘la oladi.

Asardan foydalanishda uning tarixiy-falsafiy mohiyatini saqlash, hikoyatlarni yosh xususiyatlariga mos tanlash, tayyor nasihatdan ko‘ra mustaqil tahlilga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuvning amaliy samaradorligini esa kelgusida maxsus tajriba-sinov tadqiqotlari yordamida baholash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rumi, Jalal al-Din. The Mathnawí of Jalálu’ddín Rúmí. Ed. and trans. R. A. Nicholson. 8 vols. London: Luzac & Co., 1925–1940.
2. Schimmel, A. The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi. London: East-West Publications, 1978.
3. Chittick, W. C. The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi. Albany: SUNY Press, 1983.
4. Lewis, F. D. Rumi: Past and Present, East and West. Oxford: Oneworld Publications, 2000.
5. Nasafiy, Aziziddin. Insoni komil. Tasavvufiy-falsafiy risola.
6. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. Toshkent, 1993.
7. G‘azzoliy, Abu Homid. Ihyo ulum ad-din.
8. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub.
9. Knysh, A. D. Islamic Mysticism: A Short History. Leiden: Brill, 2000.
10. Vygotsky, L. S. Mind in Society. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.